

Ἡ χειρόγραφη παράδοση τοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α. ΓΑΛΙΤΗ*

Α. ΓΕΝΙΚΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. Φιλολογικά καὶ μὴ φιλολογικά κείμενα

Ὅταν μιλάμε γιὰ χειρόγραφη παράδοση ἑνὸς ἀρχαίου κειμένου γενικῶς, ἐννοοῦμε τὸ σύνολο τῶν χειρογράφων αὐτοῦ τοῦ κειμένου ποὺ ἔχουν διασωθεῖ καὶ φθάσει μέχρι τὴν ἐποχὴ μας.

Τὰ ἀρχαῖα κείμενα, ποὺ ἔχουν διασωθεῖ σὲ χειρόγραφα, μποροῦμε νὰ τὰ διακρίνουμε, ἀνάλογα μὲ τὸ περιεχόμενό τους, σὲ *φιλολογικά* καὶ *μὴ φιλολογικά* κείμενα.

Φιλολογικά λέγονται κείμενα γραμμένα στὸν ἔντεχνο λόγο καὶ ἀπευθυνόμενα στὸ πολὺ κοινό, ὅπως π.χ. λόγοι, πραγματεῖες, ἐπιστολιμαῖες διατριβές, ἱστορικὲς ἀφηγήσεις, τραγωδίες, ἔπη κ.λ.π. *Μὴ φιλολογικά* εἶναι τὰ ἰδιωτικῆς φύσεως κείμενα, ποὺ ἀφοροῦν στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι *προσωπικές* (ἐπιστολές, προσκλήσεις κ.λπ.) ἢ *ἀστικές* (διαθήκες, συμβόλαια, συμφωνητικά, ἀποδείξεις κ.λπ.). Κάπου ἐνδιάμεσα πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν οἱ ἐπιγραφές σὲ μνημεῖα, ἀναμνηστικὲς ἢ ἀναθηματικὲς στήλες κ.λπ., ποὺ ἀφοροῦν σὲ γεγονότα ποὺ γνωστοποιοῦνται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ ἀπλῶς ἀναγράφουν κάτι πρὸς γνῶσιν ἢ ὑπόμνησιν.

Τὰ βιβλικὰ κείμενα, στὰ ὁποῖα ἀναφέρεται τὸ θέμα μας, ἀνήκουν κατὰ ταῦτα στὰ φιλολογικά κείμενα, ἐφ' ὅσον ὁμιλοῦμε γιὰ χειρόγραφη παράδοση. Στὰ μὴ φιλολογικά κείμενα δὲν ἀρμόζει ὁ ὅρος παράδοση, γιὰτὶ αὐτὰ γράφτηκαν γιὰ ἓναν ἢ περισσοτέρους συγκεκριμένους ἀναγνώστες γιὰ ἓναν συγκεκριμένο σκοπὸ καὶ γιὰ μιὰ ὀρισμένη χρονικὴ συγκυρία καὶ μετὰ, ὡς ἀχρείαστα,

* Ὁ Γεώργιος Γαλιτῆς εἶναι Ὁμ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

κατέληξαν στον κάδο τῶν ἀπορριμμάτων. Ἀντίθετα, τὰ φιλολογικὰ κείμενα συνεγράφησαν γιὰ νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ πολλοὺς καὶ νὰ διατηρηθοῦν διὰ τῆς συνεχοῦς ἀντιγραφῆς, ἐφ' ὅσον ἡ ἀξία τους εἶναι διαχρονικὴ, καὶ γι' αὐτὸ παραδίδονται ἀντιγραφόμενα στοὺς μεταγενεστέρους, γιὰ νὰ διαβαστοῦν ἀπὸ ἓνα εὐρὺ κοινὸ καὶ σὲ βάθος χρόνου. Αὐτὸ δὲν σημαίνει, ὅτι τὰ μὴ φιλολογικὰ κείμενα εἶναι ἄχρηστα. Ἀπ' ἐναντίας, εἶναι πηγὴ πληροφοριῶν παντοίων γιὰ τὴ γλῶσσα, τὴν κοινωνικὴ δομὴ, τὴν καθημερινότητα, τὴν ἱστορία, τὴ θρησκεία καὶ γενικὰ τὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς, πού γράφτηκαν τὰ κείμενα, ὅπως συμβαίνει π.χ. μὲ τίς πολλὰς δεκάδες χιλιάδων παπύρων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, πού ἀνακαλύφθηκαν κυρίως περὶ τὰ τέλη τοῦ 19^{ου} καὶ τίς ἀρχὲς τοῦ 20^{ου} αἰῶνα στὴν Αἴγυπτο. Ὅμως, αὐτὰ ἐγράφησαν ἐφ' ἅπαξ καὶ δὲν ἀντεγράφησαν, μέχρι νὰ ἀνακαλυφθοῦν καὶ νὰ γίνουν ἀντικείμενο εἰδικῆς ἐνδελεχοῦς μελέτης καὶ ἔρευνας.

2. Ὑλικά, ὄργανα, ὑγρὰ γραφῆς

Τὸ *ὕλικό* ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνθρωποι ἔγραφαν κείμενα ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, μπορεῖ νὰ εἶναι *σκληρὸ ἢ μαλακό*. Στὴν πρώτη κατηγορία ἀνήκει τὸ μάρμαρο, ὁ λίθος, τὸ μέταλλο, τὸ ὄστρακο (θραῦσμα πῆλινου ἀγγείου ἢ κεράμου, σπανιότερα ἀσβεστόλιθος). Τὰ κείμενα πού χαράσσονταν σὲ σκληρὴ ὕλη ἦταν συνήθως *ἐπιγραφές*. Ἐδῶ μποροῦν νὰ καταταχθοῦν καὶ οἱ ὀπτές *πλίνθοι*, ὅπου γράφονταν κείμενα μὲ «τύπους» ὅταν ἀκόμη αὐτὲς εἶναι νωπές, π.χ. στὴ *σφηνοειδῆ* γραφῆ. Εἰδικότερα ἐπιγραφές πού χαράσσουν ἄτεχνα μὲ αἰχμηρὸ ὄργανο διάφοροι ἐπισκέπτες σὲ ἀρχαῖα μνημεῖα ἢ σὲ τοίχους καὶ ἄλλες ἐπιφάνειες καὶ πού περιέχουν συνήθως τὸ ὄνομά τους, ἡμερομηνίες, ἐπικλήσεις καὶ λοιπὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα, πολῦτιμα στὴν ἱστορικὴ ἔρευνα, λέγονται *χαράγματα ἢ graffiti*.

Εἰδικὴ κατηγορία γραπτῶν καὶ ἀπεικονίσεων σὲ μεταλλικὴ ὕλη, ἐκτύπων σὲ πολλὰ ἀντίτυπα γιὰ χρῆση τῶν πολιτῶν μῆς περιοχῆς στὶς συναλλαγές τους, ἀποτελοῦν τὰ *νομίσματα*. Ὅμοια στὴν ἐμφάνισή μὲ τὰ νομίσματα εἶναι τὰ *μετάλλια*, πού ὅμως δὲν προσορίζονται γιὰ τίς συναλλαγές, ἀλλὰ ἔχουν ἄλλο σκοπὸ, π.χ. τὴν ἀνάμνηση ἑνὸς γεγονότος ἢ τὴ βράβευση κάποιου προσώπου.

Δεύτερη κατηγορία ἐπιφάνειας τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦσαν γιὰ γραφῆ οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἡ *μαλακὴ ὕλη*. Ὅ,τι εἶναι γραμμένο σὲ μαλακὴ ὕλη (*διφθέρα, πάπυρος, περγαμινῆ, χάρτης*), στὴν ὁποία ἔγραφαν μὲ *κάλαμο ἢ πετρό* (λατ. *penna, πέννα*), ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν *χειρογράφων*. Τὸ χειρόγραφο ἦταν,

μέχρι την εφεύρεση της τυπογραφίας, ο μοναδικός τρόπος δημοσίευσης και κυκλοφορίας συγγραμμάτων, μετά δε από αυτήν άρχισε να φθίνει με γοργούς ρυθμούς έως ότου εξέλιπε τελείως¹.

Το όργανο γραφής ήταν, για τα σκληρά ύλικά ή *σιμίλη* για τη σμίλευση, ή *αίχμη* για τη χάραξη και ή *σφραγίδα* για την εκτύπωση σε πλίνθους. Στα μαλακά ύλικά (διφθέρα, πάπυρος, περγαμινή, χάρτης) τα γράμματα έσχηματίζοντο από υγρό, που έτίθετο στην επιφάνεια με την γραφίδα. Η γραφίδα ήταν κατασκευασμένη, είτε από *καλάμι* (κάλαμος, πρβλ. το ψαλμικό: «ή γλώσσα μου κάλαμος γραμματέως όξυγράφου...») ή το λεγόμενο για τους λογίους νέους της Έπαναστάσεως, οι όποιοι «έθραυσαν τον κάλαμον και έλαβον το ξίφος»), είτε από *περό* (λατιν. *penna*, πέννα) συνήθως χήνας. Το υγρό ήταν συνήθως μέλανος χρώματος, από αιθάλη, καλούμενο «μέλαν». Μπορούσε να είναι και πορφυρού χρώματος (*κιννάβαρις*) ειλημμένου από ένα είδος κογχυλίου, το χρώμα όμως αυτό ήταν πολύ ακριβό και κατέληξε να χρησιμοποιείται κυρίως από τον αυτοκράτορα, υπογράφοντα έπίσημα έγγραφα. Το 485 μ.Χ. έδωσε ο αυτοκράτορας Ζήνων το δικαίωμα να υπογράψει με κιννάβαρι στον άρχιεπίσκοπο Κύπρου, ο όποιος διατηρεί το προνόμιο αυτό μέχρι σήμερα. Με πορφυρού χρώμα μπορούσε να βαφεί και ή μεμβράνη, όποτε το χειρόγραφο που έγράφετο σε τέτοιες περγαμινές έλέγετο *πορφυρούς κώδιξ*, λατινικά *codex purpureus*. Άν το υγρό γραφής περιείχε σκόνη χρυσοϋ ή άργύρου, τα γράμματα έπαιρναν το αντίστοιχο χρώμα και τα χειρόγραφα το αντίστοιχο όνομα (χρυσός ή άργυρούς), λατινιστί *codex aureus* ή *codex argenteus*.

Το υγρό της γραφής, ή μελάνη, εφυλάσσετο κατ' άρχήν σε ένα τμήμα *καλάμου*, που ήταν κλειστό από κάτω και άνοιχτό από πάνω. Αυτό όνομάζετο *καλαμάριον*, *καλαμάριν* στη βυζαντινή και *καλαμάρι* μέχρι την πρόσφατη έποχή. Για να μη χύνεται το υγρό, έθεταν μέσα στο *καλαμάρι* ένα είδος σπόγγου φυτικής προελεύσεως, την *ίσκα*. Φυσικά, το *καλαμάρι* εξέλιχθηκε δίνοντας τη θέση του σε μεταλλικά *καλαμάρια*, διαφόρων σχημάτων. Το *καλαμάρι* το έφεραν επάνω τους, συνήθως στη ζώνη, οι «γραμματισμένοι», που γι' αυτό άπεκαλούντο στη βυζαντινή έποχή «*καλαμαράδες*». Οι έχοντες δύο *καλαμάρια* διαφορετικού χρώματος ήταν «*διπλοκαλαμαράτοι*», δέν έλειπαν δέ και οι «*τριπλοκαλαμαράτοι*».

1. Στη σύγχρονη έποχή έχουμε άναβίωση των παλαιών αυτών πρακτικών με την παράνομη κυκλοφορία και διακίνηση άπαγορευμένων κειμένων (*samizdat*) στη Σοβιετική Ένωση για λόγους κοινωνικής άνάγκης.

3. Διφθέρες, πάπυρος, περγαμινή, χάρτης

Ἦδη πολλοὺς αἰῶνες πρὸ Χριστοῦ ἐπεκράτησαν τὰ μαλακὰ ὕλικά γραφῆς. Τὸ ἀρχαιότερο ἀπὸ τὰ ὕλικά αὐτὰ εἶναι ἡ διφθέρα, δέσμα ζώου ἀτελῶς κατεργασμένο γιὰ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς γραφικὴ ὕλη, διαστελλόμενο ἀπὸ τὴν δέριον, πού σήμαινε τὸ ἀκατέργαστο δέσμα πού ἔφερε καὶ τὸ τρίχωμά του. Τὴ χρῆση τῆς διφθέρας ἀναφέρει ἤδη ὁ Ἡρόδοτος. Παράλληλα μὲ αὐτὸ ἐχρησιμοποιεῖτο ὁ *πάπυρος*, κατασκευασμένος ἀπὸ λεπτὲς ἴνες τῆς ἐντεριώνης πού ἐμπεριείχετο στὸ στέλεχος τοῦ ὁμωνύμου φυτοῦ, ὕψους 2-4,50 μέτρων. Οἱ ἴνες ἐτοποιετοῦντο παραλλήλως σὲ λωρίδες, ὥστε νὰ σχηματισθεῖ ἓνα τετράγωνο. Πάνω στὶς λωρίδες αὐτὲς ἐτίθετο δευτέρη σειρὰ λωρίδων καθέτως πρὸς τὶς πρώτες. Αὐτὲς ἐκόλλουντο καὶ ἐσχηματιζέτο ἓνα φύλλο ἢ σελίς ἢ κόλλα. Τὰ φύλλα, συνήθως ἀνὰ εἴκοσι ἢ καὶ περισσότερα, ἐκόλλουντο, ὥστε νὰ σχηματισθεῖ ταινία συνήθως 9-10 μέτρων, ἐσφυροκοποῦντο, ἐλειαίνοντο μὲ ἐλεφαντοστοῦν καὶ ἀλείφοντο μὲ κόλλα, πού τοὺς προσέδιδε στιλπνότητα. Ἀκολουθῶς ἡ ταινία ἐτυλίγετο γύρω ἀπὸ ἓναν ξύλινο *κοντό*, ὥστε νὰ ἀποτελέσει ἓναν *κύλινδρο*, ἀπὸ τὸ ρῆμα *κυλίνδω*, μεταγενέστερα *κυλίω*. Ἡ ἀντίστοιχη λέξι «ρόλος» εἶναι μεταφορὰ στὴν ἑλληνικὴ τοῦ γαλλικοῦ *roule*, ἀπ' ὅπου τὸ πῆραν καὶ ἄλλες γλώσσες. Τὸ *roule* προέρχεται ἀπὸ τὸ λατινικὸ *rotulus* ἢ *rotula*, ὑποκοριστικὸ τοῦ *rota*=ρόδα. Εἰδικὰ οἱ μεταγενέστεροι κύλινδροι πού περιεῖχαν τὴ θεία λειτουργία λέγονται *εἰλητάρια*. Ἡ λέξι εἶναι ὑποκοριστικὸ τοῦ «εἰλητόν», ἀπὸ τὸ εἰλέω-εἰλῶ=τυλίγω, περιστρέφω, ἐξ οὗ καὶ ὁ εἰλεός, ἀλλὰ καὶ ὁ ἴλιγγος.

Ὁ κύλινδρος πού διετίθετο πρὸς πώλησιν ἐλέγετο *χάρτης*, ὁ δὲ γραμμένος *χάρτης* ὀνομάζετο ἀρχικὰ *βύβλος* καὶ ἀργότερα *βίβλος* ἢ *βιβλίον*. Στὸ «βιβλίον» ἢ πρώτη κόλλα, πού περιεῖχε τὸν τίτλο, τὸν συγγραφέα καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τοῦ συγγράμματος, ἐκαλεῖτο *πρωτόκολλον*, ἢ τελευταία *ἐσχατόκολλον*.

Τὸ φυτό τοῦ παπύρου φύεται στὴν Αἴγυπτο, ἢ ὁποία εἶχε καὶ τὸ παγκόσμιον μονοπώλιο στὸν ἀρχαῖο κόσμον. Στὴν Ἀθήνα εἰσήχθη τὸν 6^ο αἰ. π.Χ. Ἡ διφθέρα ἦταν ἀκριβότερη, πιὸ δύσχρηστη, ὡς παχύτερη ἀπὸ τὸν πάπυρον καὶ ἐπὶ πλέον εὐπρόσβλητη ἀπὸ τοὺς σκώληκες. Ἀλλὰ καὶ ὁ πάπυρος εἶχε τὸ μειονέκτημα νὰ εἶναι εὐθραστος καὶ νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὶς κλιματολογικὲς συνθήκες μιᾶς χώρας.

Ἡ εὐπάθεια αὐτῆ τοῦ παπύρου, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς δυσκολίες πού συνόδευαν τὴ μονοπωλιακὴ διάθεση τοῦ προϊόντος, ὀδήγησαν μοιραῖα τὴν ἀγορὰ τῆς ἐποχῆς σὲ ἀναζήτησι ἐναλλακτικῆς λύσης. Ἡ ἔρευνα ἐστράφη στὴν κατεργασία τῆς διφθέρας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα νέο εἶδος ὕλικου

γραφής, από δέρμα κυρίως αντιλόπης, αλλά και συγγενών ζώων, όπως το δέρμα της αϊγός και του προβάτου, χωρίς να αποκλείεται και ο μόσχος. Η νέα αυτή τεχνική εμφανίστηκε στην Περγάμο της Μ. Ασίας, γι' αυτό και το νέο, βελτιωμένο υλικό, ονομάστηκε *περγαμινή*. Η έπεξεργασία της περγαμινής εξελίχθηκε, μέχρι του σημείου να χρησιμοποιείται και δέρμα έμβρυνών ζώων. Για ένα χειρόγραφο όλης της Αγίας Γραφής (Παλαιάς και Καινής Διαθήκης) υπολογίζεται ότι χρειαζόταν το δέρμα από 400 αντιλόπες ή 170 μόσχους. Ός άφορμη για τη στροφή προς την περγαμινή αναφέρει ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος² το εξής γεγονός: 'Ο βασιλεύς της Περγάμου Εὐμένης, πιθανώς ο Β' (197-159 π.Χ.), αποφάσισε να ανταγωνισθεί την Αίγυπτο, ιδρύοντας μία βιβλιοθήκη ισάξια της αλεξανδρινής. 'Ο βασιλεύς όμως της Αιγύπτου Πτολεμαῖος, πιθανώς ο Ε' ο 'Επιφανής (205-182 π.Χ.), θέλοντας να εμποδίσει την πραγματοποίηση του έργου, απαγόρευσε την εξαγωγή παπύρου. Τότε, ο Εὐμένης έστράφη προς την τελειοποίηση της κατεργασίας της διφθέρας, από την οποία προήλθε ή περγαμινή. Δεν μπορεί να ελεγχθεί ή ακρίβεια της πληροφορίας του Πλινίου, τουλάχιστον όμως ως προς τα βασικά της στοιχεία πρέπει να είναι αληθινή.

Οί Ρωμαῖοι ονόμασαν την περγαμινή *membrana* από το *membrum*=μέλος, έν προκειμένω ζώου. Το *membrana* εξελληνίστηκε σε μεμβράνη, λέξη που χρησιμοποιείτο παράλληλα με το περγαμινή, όπως επίσης παρέμεινε και ή χρήση της λέξεως διφθέρα, που τώρα έσήμαινε κάθε υλικό γραφής³.

Η περγαμινή ανταγωνίστηκε έπιτυχώς τον πάπυρο. Τόν 4^ο αἰώνα μ.Χ. σχεδόν όλα τα κείμενα, ιδίως της Κ. Διαθήκης, εγράφοντο σε περγαμινή. Παρά ταῦτα, ή χρήση του παπύρου συνεχίστηκε έως τόν 7^ο αἰώνα, αν και ελάχιστα, έστω, κείμενα, εγράφοντο ακόμη σε πάπυρο έως και τόν 8^ο-9^ο αἰώνα μ.Χ. Τότε, εμφανίστηκε ένας ανταγωνιστής της περγαμινής, ο *χάρτης*, τόν οποίο χρησιμοποιούσαν οί Κινέζοι από αρχαιότατων χρόνων. Το νέο υλικό εξετόπισε πλήρως τόν πάπυρο και περιορίσε τη χρήση της περγαμινής, ή οποία για μερικούς αἰώνες συνυπήρχε με τόν χάρτη. Οί κώδικες από χαρτί λέγονται *χαρτῶοι*. Για την κατασκευή του χάρτου, αντί να λαμβάνονται ίνες από το φυτό της Αιγύπτου, τόν πάπυρο, χρησιμοποιούνται άλλα, φυτικής πάντως προελεύσεως, υλικά. Το πρώτο τέτοιο υλικό ήταν το βαμβάκι, και οί κώδικες που γράφτηκαν σε χαρτί με πρώτη ύλη το βαμβάκι, οί αρχαιότεροι συνεπώς χαρτῶοι, λέγονται *βομβύκινοι*. Το χαρακτηριστικό του βομβύκινου χαρτιού είναι, ότι οί

2. *Historia naturalis* 13, 68 κ.έ.

3. «Τὰς βίβλους διφθέρας καλέουσιν από του παλαιου οί 'Ιωνες», *Ηρόδ.* 5,58.

ἄκρες του φύλλου δὲν εἶναι κομμένες, ὅπως οἱ τοῦ συνηθισμένου χαρτιοῦ ποὺ γνωρίζουμε, ἀλλὰ ἐξέχουν οἱ ἴνες τοῦ βάμβακος, λόγω μὴ δυνατότητας τέλειας κοπῆς τῆς βομβύκινης ἐπιφάνειας.

4. Εἶδη γραφῆς, κύλινδροι καὶ κώδικες

Οἱ ἀρχαῖοι δὲν εἶχαν διάκριση κεφαλαίων καὶ πεζῶν γραμμάτων, ὅπως ἐμεῖς σήμερα. Ἡ ἀρχαία γραφή τῶν γραμμάτων ἦταν τὰ κεφαλαῖα μέχρι τὸν 9^ο αἰῶνα μ.Χ. Ἡ γραφή αὐτὴ λέγεται *μεγαλογράμματη*. Ἐξέλιξη τῆς μεγαλογράμματης γραφῆς εἶναι ἡ *μικρογράμματη*. Ἔτσι τὰ χειρόγραφα χωρίζονται σὲ *μεγαλογράμματα* καὶ *μικρογράμματα*. Οἱ λέξεις στὰ μεγαλογράμματα χειρόγραφα εἶναι ἐνωμένες, ἀπουσιάζουν τὰ σημεῖα στίξεως καὶ τονισμοῦ, καὶ ἀπὸ τὰ πνεύματα χρησιμοποιεῖται μόνον ἡ δασεῖα, γιατί ἀκόμη καὶ σὲ ἓνα ἀτονικὸ σύστημα, ἡ δασεῖα κρίνεται ἀναγκαῖα γιὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους, ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴ δάσυνση τῶν συμφώνων.

Τὸ κείμενο στὸν κύλινδρο ἐγράφετο κατὰ στήλες παράλληλες πρὸς τὸν κοιντό, δηλαδή ἡ κάθε γραμμὴ τῆς στήλης ἦταν κάθετη πρὸς τὸν κοιντό. Ὅποιος διάβαζε, ξετύλιγε τὸν κύλινδρο, καὶ ὅταν τελείωνε τὴ στήλη ξετύλιγε τὴν ἐπόμενη, τυλίγοντας τὴν προηγούμενη. Συνήθως οἱ παπύρινοι κύλινδροι ἦταν γραμμένοι ἀπὸ τὴ μία πλευρά, αὐτὴ ποὺ οἱ ἴνες εἶναι ὀριζόντιες. Γιὰ οικονομικοὺς λόγους, μπορούσε νὰ γραφεῖ καὶ ἡ ἄλλη πλευρά, ἔστω καὶ ἂν παρεῖχαν δυσκολίες οἱ κάθετες ἴνες. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ὁ ἀναγνώστης, ποὺ εἶχε μὲ τὸ ἓνα τοῦ χέρι ξετυλίξει τὸν πάπυρο καὶ μὲ τὸ ἄλλο εἶχε τυλίξει τὸ ἀναγνωσμένο μέρος, μόλις τελείωνε τὴν ἀνάγνωση τῆς τελευταίας κόλλας, ἀντέστρεφε τὸν κύλινδρο, καὶ συνέχιζε τὴν ἀνάγνωση, ξετυλίγοντας καὶ τυλίγοντας πάλι κατὰ τὴν ἀντίστροφη φορὰ.

Ἐξέλιξη τοῦ κυλίνδρου ἀποτελεῖ ὁ *κώδιξ*. Ὁ ἀγοραστὴς ἐνὸς κυλίνδρου ἀγόραζε τόσο μῆκος ὑλικοῦ, ὅσο τοῦ ἦταν ἀναγκαῖο. Μποροῦσε, ἂν τοῦ χρειαζόταν μεγαλύτερο μῆκος ἀπὸ αὐτὸ ἐνὸς κυλίνδρου, νὰ ζητήσει νὰ τοῦ κολλήσει ὁ πωλητὴς πρόσθετα φύλλα, πράγμα οὔτε πολὺ εὐκόλο, οὔτε πολὺ ταιριαστὸ στὴν αἰσθητικὴ ἐμφάνιση τοῦ κυλίνδρου. Ἄν ἤθελε μικρότερο μῆκος, περίσσειαν τμήματα τοῦ κυλίνδρου, τὰ ὁποῖα μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς συμπλήρωμα σὲ ἄλλους κυλίνδρους ἢ, τοποθετούμενα τὸ ἓνα ἐπάνω στὸ ἄλλο καὶ διπλωμένα στὴ μέση, νὰ πωλοῦνται ὡς τεύχη. Τὰ τεύχη αὐτά, φθηνότερα ὅπως δὴποτε, ἀπεδείχθη καὶ ὅτι ἦταν πολὺ πιὸ εὐχρηστα ἀπὸ τοὺς κυλίνδρους. Ἡ

έμφάνιση του Χριστιανισμού συνετέλεσε στην παραμέριση των κυλίνδρων και στην καθιέρωση αυτής της μορφής χειρογράφων, διότι τώρα αυξήθηκε άλματωδώς ο αριθμός εκείνων, που επιθυμούσαν να έχουν ένα βιβλίο, ειδικά τώρα ένα αντίτυπο της Βίβλου, ή καθημερινή ανάγνωση της οποίας άπαιτούσε εύκολία στην εύρεση των επιθυμητών αναγνωσμάτων.

Στην τελική φάση της διαμορφώσεως αυτής της μορφής χειρογράφων, κάθε τεύχος άπετελείτο από ίσομεγέθη φύλλα παπύρου, ή περγαμηνής (και άργότερα χάρτου), τοποθετημένα το ένα πάνω στο άλλο και διπλωμένα στη μέση. Το τεύχος ονομάζεται *τετράδιο*, αν τα φύλλα είναι ως συνήθως τέσσερα, *τριάδιο* αν είναι τρία, *πεντάδιο* αν είναι πέντε κ.ο.κ. Πολλά τεύχη, το ένα πάνω στο άλλο, άποτελούν έναν *κώδικα* (άπό το λατινικό *codex* ή *caudex* = συγγραφή, βιβλίο), που είχε τη μορφή του σημερινού βιβλίου.

Ο κώδιξ συνήθως έχει κάλυμμα στις δύο πλευρές του, άπό ξύλο συνήθως επενδεδυμένο με δέρμα. Το κάλυμμα στερεώνεται στο βιβλίο με ένα χονδρό νήμα, τον *στάχυ*, με τον όποιο είναι ραμμένα και τα τεύχη μεταξύ τους. Ο κώδιξ αυτός λέγεται *έσταχωμένος*. Τα δύο καλύμματα μπορεί να συνδέονται μεταξύ τους, όταν είναι κλειστός ο κώδιξ, με μία *πόρπη*.

Διαλελυμένοι κώδικες σώζονται με την μορφή των *φύλλων*. Μεμονωμένα φύλλα γενικώς ή τμήματά τους, που περιέχουν μέρος ενός μεγαλύτερου κειμένου, λέγονται *σπαράγματα*, λατινιστί *fragmenta* (=θραύσματα, άπό το *frango* =θραύω).

Μετά την εφεύρεση της τυπογραφίας τα χειρόγραφα προχωρούν τη θέση τους στα *έντυπα*. Τα έντυπα των πρώτων χρόνων (έως το 1500) άπό την εφεύρεση της τυπογραφίας λέγονται *άρχέτυπα* (λατιν. *incipubula*, άπό το *in cupubula*=στο λίκνο, ένν. της τυπογραφικής τέχνης), ενώ όσα είναι παλαιότερα των εκατό έτών άπό έμās λέγονται *παλαίτυπα*.

Ός προς το *περιεχόμενο* τώρα, τα χειρόγραφα μπορεί να περιέχουν τα βιβλία της Κ. Διαθήκης σε *συνεχές κείμενο*, ή να περιέχουν τις ευαγγελικές και άποστολικές περικοπές που αναγινώσκονται στην *έκκλησία*. Στη δεύτερη περίπτωση ονομάζονται *έκλογάδια*, *ευαγγελιστάρια* ή *λεξιονάρια*, άπό το λατινικό *lectio* που σημαίνει ανάγνωση. Αν περιέχουν το κείμενο των άποστολικών περικοπών ειδικότερα, λέγονται *πραξαπόστολοι* (πράξεις των Άποστόλων και άποστολικές περικοπές). Σημειωτέον ότι, σχεδόν όλα τα *έκλογάδια* είναι μικρογράμματα.

B. ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

1. Ἡ χειρόγραφη παράδοση

Μέχρι τὴν ἐμφάνιση τοῦ χριστιανισμοῦ τὰ χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων εἶχαν μιὰ σχετικὰ περιορισμένη διάδοση, κυρίως μεταξὺ τῶν εὐπόρων. Μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴ συνακόλουθη ἐπιθυμία τῶν χριστιανῶν νὰ ἀποκτήσουν ἀντίγραφα τῆς Βίβλου καὶ δὴ μὲ τὴ μορφή τοῦ εὐχρηστοῦ κώδικα, συνετέλεσε στὸ νὰ κυκλοφοροῦν πλέον τὰ βιβλικὰ ἀντίγραφα καὶ εἰδικότερα τῆς Κ. Διαθήκης κατὰ χιλιάδες. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ σήμερα, ἐνῶ πολλῶν ἀρχαίων συγγραφέων τὰ ἔργα ἔχουν χαθεῖ καὶ ἄλλων ὁ ἀριθμὸς τῶν σωζομένων ἀντιγράφων εἶναι συνήθως μονοψήφιος ἢ διψήφιος καὶ σπανιότατα τριψήφιος⁴, τὰ χειρόγραφα τῆς Κ. Διαθήκης ποὺ σώζονται ἀριθμοῦνται σὲ πολλὲς χιλιάδες. Καὶ μιᾶμε μόνον γιὰ τὰ ἑλληνικά, καὶ ὄχι γιὰ τῶν ἀρχαίων μεταφράσεων τῆς Βίβλου.

Τὰ ἀρχαιότερα σωζόμενα χειρόγραφα τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι γραμμένα σὲ παπύρους. Λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ πάπυρος εἶναι εὐθραστο ὑλικὸ καὶ προσβάλλεται εὐκόλα ἀπὸ τὴν ὑγρασία, οἱ σωζόμενοι πάπυροι εἶναι λίγοι καὶ πολὺ κατεστραμμένοι. Ἡ ἀξία τους ὅμως στὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης εἶναι ἀνυπολόγιστη, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔχουμε παπύρους ἤδη ἀπὸ τὸν δεῦτερο αἰῶνα μ.Χ. ἕως τὸν ἔβδομο. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1900 ἦταν γνωστοὶ μόνον ἐννέα πάπυροι, τὸ 1912 δεκατέσσερις, τὸ 1963 ἑβδομήντα ἕξι, τὸ 1989 ἐνενηντα ἕξι καὶ τὸ 2012 ἑκατὸν εἴκοσι ἑπτὰ. Βλέπει κανεὶς ὅτι τὰ ἀρχαιότερα ἀντίγραφα τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπως εἶναι αὐτὰ τῶν παπύρων, ἀνεκαλύφθησαν κυρίως τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα.

Ὡς ὁ ἀρχαιότερος πάπυρος θεωρεῖται ὁ p⁵², ἀπὸ τὸ 125 μ.Χ., περιέχων στίχους τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου. Ἐὰν ληφθεῖ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ εὐαγγέλιο γράφτηκε κατὰ τὰ τέλη τοῦ α' αἰῶνα, ἡ ἀπόσταση τοῦ παπύρου ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο εἶναι ἐκπληκτικὰ μικρὴ. Ὁ πάπυρος ἀνεκαλύφθηκε στὴν Αἴγυπτο, ἀγοράστηκε τὸ 1920 ἀπὸ τὸν *Bernard P. Grenfeld* καὶ τώρα φυλάσσεται στὴν Ἀγγλία, στὴ βιβλιοθήκη John Rylands τοῦ Manchester.

4. Μόνον τὰ χειρόγραφα τοῦ Ὀμήρου ξεπερνοῦν τὰ 1000, τὰ 300 ἀπὸ αὐτὰ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 9^ο -15^ο αἰ., ἐνῶ ὁ ἀρχαιότερος ὀμηρικὸς πάπυρος ἀνήκει στὸν 3^ο αἰ. π.Χ. Οἱ ἀποστάσεις πολλῶν αἰῶνων ἀπὸ τὸ πρωτότυπο κείμενο εἶναι καὶ ἐδῶ οἱ συνήθεις γιὰ τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Γιὰ τὰ κείμενα τῆς Κ. Διαθήκης βλ. κατωτέρω.

Τὸ 1988 ὁ Young Kyu Kim δημοσίευσε στὸ *Biblica Magazine* μία ἐργασία⁵, ὅπου προσπαθεῖ, βάσει ἐπισταμένων παλαιογραφικῶν ἐρευνῶν, νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ p⁴⁶ εἶναι ἀρχαιότερός του p⁵², ἀναγόμενος στὰ τέλη τοῦ 1^{ου} αἰῶνα μ.Χ. καὶ ὄχι στὸ 200, ὅπως πιστευόταν. Αὐτὸ θὰ ἦταν πολὺ σημαντικό, δεδομένου ὅτι ὁ πάπυρος περιλαμβάνει μεγάλα μέρη τῶν ἐπιστολῶν πρὸς Ῥωμαίους καὶ Α΄ Θεσσαλονικεῖς, καθὼς καὶ ὀλόκληρες σχεδὸν τὶς Α΄ Κορινθίους, Γαλάτας, Φιλιππησίους, Κολοσσαεῖς καὶ Ἑβραίους. Πάντως οἱ ἀπόψεις τοῦ Young Kyu Kim δὲν ἔγιναν γενικὰ ἀποδεκτές.

Τέλος, στὸ σπήλαιο 7 τοῦ Qumran⁶ βρέθηκε ἕνας πάπυρος, ὁ 7Q5, ποῦ θεωρήθηκε ὅτι περιέχει τμήματα ἀπὸ τὰ χωρία Μάρκ. 6,52-53. Ἐρευνες μὲ μικροσκόπιο Laser ἀπὸ τὸν Carsten Peter Thiede⁷, ἱστορικό καὶ παπυρολόγο, ποῦ διευθύνει τὶς ἐξετάσεις μὲ μικροσκόπιο Laser τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, ἀνεκάλυψαν νέα γράμματα στὸν πάπυρο, ποῦ ἐνισχύουν τὶς ὑπόνοιες ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ ὡς ἄνω χωρία τοῦ Μάρκου. Ὁ πάπυρος χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Thiede στὸ 68 μ.Χ. Ἐὰν τελικὰ ἀποδεικνύονταν ὀριστικὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἀνακάλυψη θὰ εἶχε ἀνυπολόγιστη ἀξία, δεδομένου ὅτι σήμερα ἡ συγγραφή τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου τοποθετεῖται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 64-70 μ.Χ. Ὁμως ἔγκυροι ἐρευνητὲς ὑποστήριξαν μὲ σοβαρὰ ἐπιχειρήματα, ὅτι τὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ χωρίου θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ ἦταν τοῦ Θουκυδίδη ἢ καὶ τοῦ Ὀμήρου.

Ὡς πρὸς τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ καταλόγου τῶν χειρογράφων τῆς Κ. Διαθήκης ποῦ κατήρτισε τὸ 1994 ὁ Kurt Aland⁸, τὰ ὡς τότε γνωστὰ χειρόγραφα τῆς Κ. Διαθήκης ἦταν, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς παπύρους:

306 μεγαλογράμματα χειρόγραφα,
2856 μικρογράμματα καὶ
2403 ἐκλογάδια⁹.
Σύνολο 5664.

5. YOUNG KYU KIM, *Palaeographical Dating of p⁴⁶ to the Later First Century*, στὸ: *Biblical Magazine*, 69, 2 (1988).

6. Στὸ σπήλαιο αὐτὸ βρέθηκαν μόνον ἑλληνικὰ χειρόγραφα, πρᾶγμα ποῦ ὀδήγησε πολλοὺς ἐρευνητὲς νὰ διατυπώσουν τὴν ἄποψη, ὅτι ἐκεῖ κατοικοῦσε ὁ διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν τῆς κοινότητος.

7. Βλ. THIEDE C.P., *Die älteste Evangelien-Handschrift*; ⁴1994, R. Broekhaus, σελ. 35.

8. ALAND KURT, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments*, Berlin ²1994.

9. Τὰ ἐκλογάδια δὲν παραθέτουν συνεχῆς κείμενο, ἀλλὰ τὶς περικοπὲς τῆς Κ. Διαθήκης μὲ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ ποῦ ἀναγινώσκονται στὴν ἐκκλησία. Βλ. ἄνωτ.

Αυτά τὰ χειρόγραφα βρίσκονται, τὰ πιὸ πολλὰ στὸ Ἅγιον Ὄρος (1000 χειρόγραφα), καὶ κατόπιν, κατὰ φθίνουσα σειρά, στὴν Ἀθήνα (449), στὸ Παρίσι (373), στὴ Ρώμη (367), στὸ Λονδίνο (271), στὴν Ἁγία Πετρούπολη (233), στὸ Σινᾶ (230), στὴν Ὁξφόρδη (158), στὰ Ἱεροσόλυμα (146), στὴν Πάτμο (81), στὴ Φλωρεντία (79) καὶ σὲ ἄλλους τόπους λιγότερα. Ἡ σειρά τοῦ Σινᾶ, μετὰ τὴν ἀνακάλυψη τὴν 25^η Μαΐου 1975 πλήθους νέων χειρογράφων¹⁰, ἡ μελέτη τῶν ὁποίων συνεχίζεται ἀκόμη ἀπὸ τὴν ομάδα τοῦ καθηγ. *Παναγιώτη Νικολοπούλου*, πρέπει νὰ ἀνέλθει πολὺ πιὸ πάνω. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 66 νέα χειρόγραφα τῆς Κ. Διαθήκης, ἦτοι 8 μεγαλογράμματοι κώδικες, 7 μικρογράμματοι καὶ 51 ἐκλογάδια, ἀριθμοὶ ποὺ πρέπει νὰ προστεθοῦν στὰ ἀνωτέρω δοθέντα στοιχεῖα.

2. Ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο στὸ ἔντυπο

Σήμερα, ἔχουμε πρόσβαση στὰ ἀρχαῖα κείμενα μέσῳ τοῦ ἔντυπου βιβλίου. Τὸ ἀρχαῖο κείμενο ἑνὸς βιβλίου, πῶς ἔφθασε στὰ χέρια μας; Φυσικά, ὁ ἀρχαῖος συγγραφέας ἔγραφε, ἰδιοχείρως, ἢ διὰ γραφέως, σὲ χειρόγραφο, ἀφοῦ ἡ τυπογραφία ἐφευρέθηκε μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ 15^{ου} αἰῶνα. Τὸ ἕνα αὐτὸ χειρόγραφο, τὸ πρωτότυπο, τὸ *αὐτόγραφο*, ὅπως τὸ ὀνομάζουμε, δόθηκε σὲ μιὰ ὀρισμένη χρονικὴ στιγμή στὴ δημοσιότητα, καὶ αὐτὴ ἡ πράξη ὀνομάζεται *δημοσίευση*. Τὸ αὐτόγραφο, πρὶν ἢ μετὰ τὴ δημοσίευση, ἀντεγράφη μία ἢ περισσότερες φορές, κάθε ἕνα δὲ ἀντίγραφο τοῦ αὐτογράφου ἀντεγράφη ἀπὸ ἄλλους, ἀντεγράφησαν πάλι, γιὰ νὰ φθάσουν στὴν ἐποχὴ τῆς τυπογραφίας, ὅπου ἔχουμε πλέον ἄλλη τεχνικὴ πολλαπλασιασμοῦ τῶν κειμένων.

Βέβαια, ἀπὸ τὸ πλῆθος ὄλων αὐτῶν τῶν ἀντιγράφων, ποὺ δημιουργήθηκαν μετὰ τὴν πάροδο τῶν αἰώνων, μόνον ἕνα μέρος διέφυγε τὴν φθορὰ τοῦ χρόνου.

10. Ὁ θησαυρὸς χειρογράφων ποὺ βρέθηκε περιεῖχε: 36 παπύρους καὶ 19 σπαράγματα παπύρων, 1148 κώδικες, 20 ἔντυπα βιβλία καὶ περίπου 200 ἐπιστολές, ἔγγραφα καὶ κατάστιχα. Ἀπὸ τοὺς κώδικες οἱ 836 εἶναι ἑλληνικοὶ καὶ οἱ ὑπόλοιποι εἶναι ἀραβικοὶ, συριακοὶ, σλαβωνικοὶ, γεωργιανοὶ, λατινικοὶ, αἰθιοπικοὶ καὶ ἕνας Ἑβραϊκός, ἀπὸ τὸν 4^ο ἕως τὸν 18^ο αἰῶνα. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι μετὰ τῶν εὐρεθέντων συγκαταλέγονται καὶ 12 φύλλα τοῦ σιναιτικῆς κώδικα (βλ. κατωτ.). Τέλος ἐπισημαίνεται, ὅτι «στὰ χειρόγραφα αὐτὰ διασώθηκαν τὰ ἀρχαιότερα δείγματα τῆς μικρογράμματης ἑλληνικῆς γραφῆς καὶ καλύπτουν τὴν ἀσάφεια ποὺ ὑπῆρχε στὴ γνώση τῆς συνέχειας τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς γιὰ τὴν περίοδο ἀνάμεσα στὸν 7^ο καὶ 9^ο αἰῶνα (www.sinaimonastery.com/index.php?lid=106).

Ένα μεγάλο μέρος έχει ακολουθήσει την τύχη τῶν ἀντικειμένων, πού ἡ παλαιότητα των τὰ ἔχει ἀποσύρει ἀπό τήν καθημερινή χρήση, μέ ἀποτέλεσμα τῆ φθορά, τήν καταστροφή καί τήν ἀφάνισή τους. Αὐτός εἶναι ὁ λόγος, ἐξ ἄλλου, πού δημιούργησε τήν ἀνάγκη ἀντικαταστάσεως τῶν ἐφθαρμένων ἀντιγράφων ἀπό ἄλλα νεότερα. Ἔτσι, σήμερα σώζεται ἕνας μικρός μόνον ἀριθμὸς τῶν ἀντιγράφων, πού δημιουργήθηκαν μέ τήν ἀράοδο τῶν αἰῶνων.

Ὡς πρὸς τήν *παλαιότητα* τώρα τῶν χειρογράφων, σημειώνουμε, ὅτι, τὰ περισσότερα χειρόγραφα τῶν ἐλλήνων κλασικῶν ἀνήκουν σέ ἐποχὴ ἀπὸ τὸν 12^ο αἰῶνα καί μετὰ, λίγα τοποθετοῦνται στήν ἐποχὴ μεταξὺ τοῦ 9^{ου} καί τοῦ 12^{ου} αἰῶνα, πρὶν δὲ ἀπὸ τὸν 9^ο αἰῶνα ὑπάρχουν ἐλάχιστα ἢ λίγα ἀποσπάσματα. Κατὰ μέσον ὄρο, δηλαδή, ἀπέχει τὸ ἀντίγραφο περίπου δέκα αἰῶνες ἀπὸ τὸ αὐτόγραφο.

Πολὺ διαφορετικὰ εἶναι τὰ πράγματα μέ τήν Κ. Διαθήκη. Ἐκεῖ πολλὲς δεκάδες χειρόγραφα εἶναι παλαιότερα τοῦ 9^{ου} αἰῶνα καί φθάνουν ἕως τὸν 4^ο, ἐνῶ ἀποσπάσματα σέ παύρους εἶναι πολὺ περισσότερα. Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς πάπυρος τῆς Κ. Διαθήκης, ὁ p⁵², πού περιέχει τμήματα τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καί βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη John Ryland, στὸ Manchester τῆς Ἀγγλίας, ἀνάγεται στὸ 120-125 μ.Χ., δηλαδή ἀντεγράφη 2-3 δεκαετίες μετὰ τὸ αὐτόγραφο.

3. Ἀρίθμηση χειρογράφων

Τὰ χειρόγραφα ὅλα ἔχουν ἕναν «ἀριθμὸ ταυτότητος». Καί γιὰ τὰ μὲν χειρόγραφα τῶν ἀρχαίων κλασικῶν χρησιμοποιοῦνται συνήθως τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀφοῦ τὰ ὑπάρχοντα χειρόγραφα κάθε συγγραφέως σπάνια ξεπερνοῦν τὸν ἀριθμὸ τῶν γραμμάτων. Τὸ πρόβλημα ἀρχίζει μέ τὰ χειρόγραφα τῆς Κ. Διαθήκης. Ἔτσι, οἱ *πάπυροι* δηλώνονται μέ τὸ λατινικὸ p (πού γράφεται στὴ γοτθικὴ γραφὴ) καί ἕναν ἐκθέτη: 1,2 κ.λπ. Οἱ *μεγαλογράμματα* κώδικες σημειώνονται μέ τὰ κεφαλαῖα γράμματα τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου, συνεχίζουν μέ τὰ γράμματα τοῦ ἐλληνικοῦ (ὅσα δὲν συμπίπτουν μέ τὰ λατινικά) καί ἀκολουθῶς μέ ἀριθμούς, τῶν ὁποίων προηγεῖται τὸ 0. Σημειωτέον, ὅτι οἱ πρῶτοι 45 ἀριθμοὶ μέ 0 δόθηκαν στοὺς κώδικες πού ἔχουν σημειωθεῖ μέ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, οἱ ὁποῖοι ἔτσι ἔχουν δύο «ταυτότητες». Ἐπίσης, ὁ Σιναϊτικὸς κώδικας, πού βρέθηκε ἀφοῦ εἶχαν ἤδη χαρακτηριθεῖ οἱ ἄλλοι μεγαλογράμματα μέ γράμματα (ὄχι ὁμως ἀκόμη μέ ἀριθμούς), γιὰ νὰ μὴν τοποθετηθεῖ πολὺ πίσω

στή σειρά, τέθηκε λόγω της αρχαιότητός του (είναι τοῦ 4^{ου} αἰῶνα) πρὶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους, παίρνοντας τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ ἑβραϊκοῦ ἀλφαβήτου, **ס**, καὶ ἀριθμὸ τὸ 01. Οἱ μικρογράμματοι κώδικες ἀριθμοῦνται ἐπίσης μὲ ἀριθμοὺς χωρὶς τὸ 0, στὰ δὲ λεξιονάρια προηγεῖται τὸ λατινικὸ 1 (lectionaria).

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ τους, οἱ σπουδαιότεροι κώδικες ἔχουν καὶ ὀνόματα. Εἶπαμε προηγουμένως γιὰ τὸν *Σιναϊτικὸ*. Αὐτὸς βρέθηκε στὴ Μονὴ τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ τὸ 1844 ἀπὸ τὸν γερμανὸ K. Tischendorf, κατὰ τὴν πιθανότερα ἐκδοχὴ ἐκλάπη ἀπὸ αὐτόν, τελικὰ δωρήθηκε στὸν τσάρο τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρο τὸν Β΄ καὶ τὸ 1933 ἐπωλήθη ἀπὸ τὴ σοβιετικὴ κυβέρνησις στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο στὸ Λονδίνο. Τοῦ κώδικα αὐτοῦ 43 φύλλα βρίσκονται στὴ Λειψία καὶ 112 φύλλα στὸ Σινᾶ.

Ὁ κώδικας A (ἢ 02) λέγεται Ἀλεξανδρινός, εἶναι τοῦ 5^{ου} αἰῶνα καὶ βρίσκεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, τοποθετημένος δίπλα στὸν Σιναϊτικὸ κώδικα. Δωρήθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κύριλλο Λούκαρι στὸν βασιλιὰ τῆς Ἀγγλίας Κάρολο τὸν Α΄ τὸ 1627.

Ὁ B ἢ 03 εἶναι ὁ Βατικανὸς κώδικας, τοῦ 4^{ου} αἰῶνα, καὶ βρίσκεται ἀπὸ τὸν 15^ο αἰῶνα στὸ Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ.

Ὁ C (04) λέγεται τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου καὶ εἶναι παλίμψηστος. Παλίμψηστα λέγονται τὰ χειρόγραφα, πού τὸ ἀρχικὸ τους κείμενο ἔχει ἀποξεσθεῖ (πάλιν ψάω=ξέω) γιὰ νὰ γραφεῖ στὸ ἐνδιάμεσο τῶν δύο σειρῶν ἓνα ἄλλο κείμενο. Τὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς K. Διαθήκης τοῦ 5^{ου} αἰῶνα ἔχει σβηστεῖ τὸν 12^ο αἰῶνα, γιὰ νὰ γραφοῦν οἱ 38 πραγματεῖες τοῦ Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου. Ὁ Tischendorf, πού μελέτησε καὶ τὸν Σιναϊτικὸ καὶ τὸν Βατικανὸ κώδικα, κατόρθωσε νὰ διαβάσει καὶ τὸ κείμενο αὐτὸ τῆς K. Διαθήκης. Βρίσκεται στὸ Παρίσι.

Ὁ D, τοῦ 6^{ου} αἰῶνα, πού περιέχει τὸ ἑλληνικὸ κείμενο καὶ λατινικὴ μετάφραση, εἶναι χωρισμένος σὲ δύο τμήματα. Τὸ ἓνα, πού περιέχει τὰ εὐαγγέλια καὶ τὶς Πράξεις (καὶ ἓνα μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὴ Γ΄ Ἰω.), βρίσκεται στὸ Cambridge καὶ λέγεται κῶδιξ τοῦ Βέζα, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ δωρητῆ, μὲ ἀριθμὸ 05. Τὸ ἄλλο τμῆμα, μὲ ἀριθμὸ 06, περιέχει τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου, καὶ λέγεται Claromontanus, ἀπὸ τὴ μονὴ Clermont τῆς Γαλλίας, ὅπου βρισκόταν ἀρχικὰ. Τώρα βρίσκεται στὸ Παρίσι, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Σημειωτέον, ὅτι σώζεται καὶ ἓνα ἀντίγραφο τοῦ Claromontanus ἀπὸ τὸν 9^ο αἰῶνα.

Ἄλλοι κώδικες ἐπώνυμοι εἶναι ὁ E (08)=Laudianus, τοῦ 6^{ου} αἰῶνα, πού βρίσκεται στὴν Ὁξφόρδη· ὁ G (012)=Boernerianus, τοῦ 9^{ου} αἰῶνα, στὴ Δρέσδη· ὁ H (015) τοῦ 6^{ου} αἰῶνα, πού βρίσκεται στὴ Μονὴ Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους καὶ τμήματά του ἀλλοῦ (Κίεβο, Μόσχα, Παρίσι, Ἁγία Πετρούπολη,

Τουρίνο)· ό L (019)=Regius του 8^{ου} αιώνα στο Παρίσι και περιέχει τὰ εὐαγγέλια· τὸ τμήμα του πὸν περιέχει τὶς Πράξεις καὶ τὶς ἐπιστολὲς ἔχει ἀριθμὸ 020 καὶ βρίσκεται στὴ Ρώμη· ό W (032) =Freer Gospels του 5^{ου} αιώνα εἶναι στὸ Μουσεῖο Freer τῆς Οὐάσιγκτον· ό Θ (038)=Koridethi του 9^{ου} αιώνα στὴν Τυφλίδα· ό Ξ (040) =Ζακύνθιος, του 6^{ου} ἢ 8^{ου} αιώνα, στὸ Λονδίνο· ό Ψ (044) =Lauriensis, στὴ μονὴ Μεγίστης Λαύρας του Ἁγίου Ὁρους, του 9^{ου} αιώνα.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον μεταξὺ τῶν κωδίκων τῆς Κ. Διαθήκης παρουσιάζουν οἱ τέσσερις πορφυροὶ κώδικες του 6^{ου} αιώνα, οἱ μόνοι γνωστοὶ πορφυροὶ κώδικες τῆς Κ. Διαθήκης, γραμμένοι δηλαδὴ σὲ πορφυρὰ περγαμινὴ (φυσικὰ μιλᾶμε γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο· ἀντίστοιχοι κώδικες ὑπάρχουν καὶ στὶς λατινικὲς μεταφράσεις). Πρόκειται, πρῶτον γιὰ τὸν κώδικα N (022) =*codex purpureus Petropolitanus*, του 6^{ου} αιώνα, μὲ ἀσημένια γράμματα¹¹. Ἡ πολυτέλεια τῆς κατασκευῆς του καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ἐμφανισέως του μᾶς ἐπιτρέπει νὰ τὸν θεωρήσουμε αὐτοκρατορικό, εἴτε δηλαδὴ χρησιμοποιούμενο ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα (Ἰουστινιανό;), εἴτε παραγγελθέντα ἀπὸ αὐτὸν γιὰ νὰ δωρηθεῖ κάποι. Αὐτὴ ἡ πράξη δὲν ἦταν ἄγνωστη στὸ Βυζάντιο, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Μ. Κωνσταντῖνο, ὁ ὁποῖος τὸ 331 εἶχε παραγγείλει στὸ ἐργαστήριο τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας 50 κώδικες, γιὰ νὰ τοὺς δωρήσει σὲ ἰσάριθμες ἐκκλησίες. Δύο ἀπὸ αὐτοὺς, τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, θεωρεῖται ἀπὸ ὀρισμένους ὅτι εἶναι καὶ οἱ κώδικες Σιναϊτικὸς καὶ Βατικανός. Ὡς πιθανὸς τόπος γραφῆς τοῦ κώδικα N θεωρεῖται ἡ Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Ἀντιοχείας ἢ ἡ Συρία. Ὁ διαμελισμὸς του ἀποδίδεται στοὺς σταυροφόρους τὸν 12^ο αἰώνα. Ὁ κώδικας ἐξεδόθη τὸ 1899 ἀπὸ τὸν H. S. Cronin.

Δεύτερος πορφυροῦς κώδικας εἶναι ὁ O (023) =*Sinopensis*. Προέρχεται ἀπὸ τὴν Σινώπη καὶ βρίσκεται στὸ Παρίσι.

Τρίτος εἶναι ὁ Σ (042) =*Rossaniensis*, πὸν βρίσκεται στὸ Rossano τῆς Ἰταλίας, σπουδαία ἑλληνικὴ πόλη ἐπὶ βυζαντινῆς ἐποχῆς. Περιέχει τὰ εὐαγγέλια τοῦ Ματθαίου καὶ τοῦ Μάρκου καὶ εἶναι γραμμένος μὲ ἀσημένια γράμματα, πλὴν τῶν τριῶν πρῶτων στίχων κάθε εὐαγγελίου, πὸν εἶναι γραμμένοι μὲ χρυσὰ γράμματα. Εἶναι τὸ ἀρχαιότερο χειρόγραφο μὲ μικρογραφίες πὸν ζωγραφίστηκαν συγχρόνως μὲ τὸ κείμενο· Θεωρεῖται ἀδελφὸς κώδικας μὲ τὸν N, ὁ ὁποῖος πιθανὸν νὰ ἔχει ἀντιγραφεῖ ἀπὸ τὸ ἴδιο χειρόγραφο μὲ αὐτόν.

11. Πανομοίωτη, ἀναστατικὴ ἔκδοση τοῦ κώδικος αὐτοῦ ἀνέλαβαν πρὶν λίγα χρόνια στὴν Ἑλλάδα οἱ ἐκδόσεις *Μίλητος*. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ὑπάρχουν καὶ μερικῶν ἄλλων κωδίκων παρόμοιες ἀναστατικὲς ἐκδόσεις.

Τέταρτος τέλος πορφυρούς κώδιξ είναι ο Φ (043) = *Beratinus*, πού βρίσκεται στο Βεράτιο της Άλβανίας και περιέχει τὰ 4 εὐαγγέλια.

Τὰ τέσσερα αὐτὰ πορφυρᾶ χειρόγραφα τοῦ 6^{ου} αἰ., συγγενῆ μεταξὺ τους, καταλέγονται μεταξὺ τῶν σπουδαιότερων ἐκπροσώπων τοῦ βυζαντινοῦ κειμένου.

Γ. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

1. Ἀντικείμενο καὶ βασικοὶ κανόνες τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου

Στὴν ἀλυσίδα τῶν ἀντιγραφῶν τοῦ ἑνὸς κειμένου ἀπὸ κάποιον ἄλλο, εἶναι δυνατὸν νὰ παρεισφύσουν λάθη ἀντιγραφῆς. Ὅταν ὁ γραφέας ἀντιγράψει πολλές ὥρες, εἶναι φυσικὸ νὰ ὀδηγηθεῖ ἐνίοτε ἀπὸ τὴν κόπωση σὲ λάθος ἀνάγνωση, σὲ παράλειψη μιᾶς λέξης ἢ φράσης, σὲ ἀντιμετάθεση ἢ σὲ ἄλλα παρόμοια ἀβλεπτήματα. Μπορεῖ ἐπίσης κάποιος ἀντιγραφῆς νὰ θελήσει νὰ διορθώσει αὐτοβούλως τὸ κείμενο, νομίζοντας ὅτι ὁ προηγούμενος γραφέας τοῦ κειμένου τὸ ὁποῖο ἀντιγράφει εἶχε κάνει λάθος, καὶ ὅτι αὐτὴ νὰ εἶναι ἡ αἰτία πού τὸ κείμενο στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι δυσνόητο-ἐνῶ μπορεῖ τὸ δυσνόητο νὰ προέρχεται φυσικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν συγγραφέα. Ἐξ ἄλλου, δεδομένου ὅτι πολλές φορὲς ἡ ἀντιγραφή γινόταν καθ' ὑπαγόρευσιν ἑνὸς ἀναγνώστου πρὸς περισσότερους ἀντιγραφεῖς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἄκουσε κάποιος λανθασμένα μιὰ φράση ἢ λέξη καὶ νὰ ἔγραψε ὅ,τι φαντάστηκε ὅτι εἶναι τὸ ὀρθό.

Καὶ φθάνουμε στὴν τυπογραφία. Ἄν θέλουμε νὰ τυπώσουμε ἓνα ἀρχαῖο κείμενο, ποιὸ ἀντίγραφο θὰ ἐπιλέξουμε; Μιὰ φυσικὴ πρώτη ἀπάντηση θὰ ἦταν, τὸ ἀρχαιότερο. Ἄν ὅμως ὑπάρχει ἓνας νεώτερος κώδικας, πού ἔχει ἀντιγραφεῖ ἀπὸ ἓνα πιὸ παλιὸ ἀντίγραφο (πού δὲν ὑπάρχει πιά), ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀντέγραψε τὸ παλαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο; Κι ἂν, γιὰ τοὺς λόγους πού παραπάνω ἀναφέραμε, ἓνας παλαιότερος κώδικας ἔχει περισσότερα λάθη ἀπὸ ἓναν νεώτερο; Πῶς θὰ τὸ γνωρίζουμε αὐτό; Ἄρα, πρέπει νὰ κάνουμε σύγκριση. Καὶ πῶς θὰ βροῦμε ποιὸ εἶναι τὸ πλησιέστερο πρὸς τὰ ἀρχικὸ κείμενο χειρόγραφο; Ποιὰ μέθοδος θὰ ἀκολουθήσουμε, πῶς θὰ ἐργασθούμε, γιὰ νὰ φθάσουμε στὸ ἀρχικὸ χειρόγραφο, πῶς θὰ βροῦμε πῶς ἦταν τὸ κείμενο, εἰ δυνατὸν ὅπως ἀκριβῶς βγήκε ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ συγγραφέα;

Αὐτὴ ἡ ἐργασία τῆς ἀποκατάστασης ἑνὸς κειμένου εἶναι τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης πού λέγεται *κριτικὴ τοῦ κειμένου*.

Μποροῦμε νὰ συλλάβουμε τί ἐργασία ἐναπόκειται στὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης, ὅταν σκεφτοῦμε τίς πολλές χιλιάδες τῶν κωδίκων μὲ τοὺς

όποιους πρέπει κανείς να εργασθῆι. Ἡ ἀποκατάσταση ἐνὸς οἰουδήποτε κειμένου, πού εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, ἔστω καὶ ἂν τὸ κείμενο αὐτὸ παραδίδεται σὲ μερικοὺς μόνον κώδικες, ὅπως συμβαίνει συνήθως μὲ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς εἶναι μιὰ πολὺ δύσκολη ἐργασία. Πολλαπλασίως δύσκολη γίνεται ἡ ἐργασία μὲ τὸ κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπου τὸ πλῆθος τῶν κωδίκων προϋποθέτει πλῆθος ἀντιγραφῶν καὶ συνεπῶς καὶ λαθῶν. Καὶ ἂν μὲν πρόκειται γιὰ λάθη ὀφθαλμοφανῆ, ἡ ἐργασία εἶναι εὐκόλη. Πολλὲς φορές ὁμως βρισκόμαστε σ' ἓνα ἀδιέξοδο ὡς πρὸς τὴν προτιμητέα γραφή, ὅποτε πρέπει νὰ βροῦμε ὀρισμένους κανόνες, βάσει τῶν ὁποίων θὰ ἐργασθοῦμε.

Οἱ *βασικοὶ κανόνες τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου*, ὅπως διατυπώθηκαν ἀπὸ τὸν πατριάρχη τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου *Kurt Aland*¹², εἶναι ἐν περιλήψει οἱ ἑξῆς:

1. Ἐὰν σὲ ἓνα σημεῖο ὑπάρχουν πολλὲς γραφές, μόνον μία μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ὀρθή.

2. Ἡ ὀρθή γραφή εἶναι μόνον ἐκείνη, στὴν ὁποία συμφωνοῦν ἐπαρκῶς τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια.

3. Ἡ ἐργασία τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου ἀρχίζει πάντοτε μὲ τὰ εὐρήματα στὴ χειρόγραφη παράδοση, καὶ μόνον τότε λαμβάνουμε μετὰ ὑπ' ὄψιν τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια.

4. Μόνα τους τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια (συνάφεια τοῦ κειμένου, ὕφος καὶ γλωσσικὸς θησαυρὸς, θεολογικὲς παραστάσεις τοῦ συγγραφέα κ.λπ.) δὲν μποροῦν νὰ στηρίξουν μιὰν ἐπιλογή στὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου. Αὐτὸ ἰσχύει πρὸ παντός, ὅταν τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια βρίσκονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἐξωτερικά.

5. Τὴν ἑλληνικὴ παράδοση πού βρίσκουμε στὶς διαφορετικὲς γραφές καὶ στοὺς πατέρες τῆς ἐκκλησίας τὴ χρησιμοποιοῦμε μόνον πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἔλεγχο. Στὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου τὸ βάρος τῆς ἀπόφασής μας θὰ πέσει σ' αὐτήν, ἰδιαίτερος ὅταν τὸ ὑπ' ὄψιν ἑλληνικὸ κείμενο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθῆι μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα.

6. Κάθε χειρόγραφο ἔχει τὶς εἰδικὲς ἰδιομορφίες του, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν. Ὅσο κι ἂν ἐκτιμοῦμε τοὺς ἀρχαίους πατύρους καὶ ὀρισμένους μεγαλογράμματους καὶ μικρογράμματους κώδικες, δὲν ὑπάρχει κανένα μοναδικὸ χειρόγραφο καὶ καμία ομάδα χειρογράφων, πού θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀκολουθῆσει μηχανικῶς, ἔστω καὶ ἂν ὀρισμένοι συνδυασμοὶ μαρτύρων ἀξι-

12. ALAND KURT, *Der Text des Neuen Testaments-Einführung in die wissenschaftlichen Ausgaben und in die Theorie wie Praxis der modernen Textkritik*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, ²1989.

ζουν ἐκ τῶν προτέρων περισσότερη ἐμπιστοσύνη. Πολὺ περισσότερο πρέπει ἡ ἐπιλογή τῆς σωστῆς γραφῆς νὰ γίνεται κάθε φορὰ κατὰ περίπτωσιν (*τοπικὴ ἀρχή*).

7. Ἡ ἄποψη, ὅτι σὲ κάθε χειρόγραφο ἢ σὲ κάθε μετάφραση, ἀκόμη κι ἂν αὐτὰ βρίσκονται μόνα ἢ σχεδὸν μόνα, εἶναι δυνατὴ ἡ εὕρεση τῆς ἀρχικῆς γραφῆς, εἶναι σωστὴ μόνο στὴν ἀπλὴ θεωρία. Ἐνας ἐκλεκτικισμὸς, ποὺ ἐργάζεται μ' αὐτὴ τὴν προϋπόθεση, δὲν θὰ φθάσει στὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης, ἀλλὰ μόνο σὲ μιὰ ἐπιβεβαίωση τῆς ἀπόψεως περὶ τοῦ κειμένου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προήλθε.

8. Ἡ κατασκευή ἑνὸς γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν διαφόρων γραφῶν σὲ κάθε περίπτωση (*γενεαλογικὴ ἀρχή*) εἶναι ἕνα ἐξαιρετικὰ σπουδαῖο βοηθητικὸ μέσον, ἐπειδὴ ἡ γραφὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ἐξηγεῖται ἀβίαστα ἡ προέλευση τῶν ἄλλων, εἶναι μὲ μέγιστη πιθανότητα ἡ ἀρχικὴ.

9. Παραλλαγές δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζονται μεμονωμένα, ἀλλὰ πάντοτε νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ συνάφεια τοῦ παραδεδομένου κειμένου, γιατί ἀλλιῶς ὑπάρχει πολὺ μεγάλος κίνδυνος νὰ κατασκευάσουμε ἕνα «κείμενο ἀπὸ ἀπόσταξη», τὸ ὁποῖο οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ ὑπῆρχε πραγματικά.

10. Ἡ *lectio difficilior* (δυσκολότερη γραφὴ) εἶναι ἡ *lectio potior* (κρείττων γραφὴ). Βεβαίως αὐτὴ ἡ ἀρχὴ δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται μηχανικά, εἰς τρόπον ὥστε ἡ *lectio difficillima* (δυσκολοτάτη γραφὴ - ἡ δυσκολότερη ὄλων) νὰ ἐπιλεγῆ ὡς ἡ ἀρχικὴ, μόνον ἐξ αἰτίας τοῦ βαθμοῦ δυσκολίας τῆς.

11. Ἡ ἀρχή: ἡ *lectio brevior* (βραχύτερη γραφὴ) εἶναι *lectio potior* (ἡ καλύτερη) εἶναι σὲ πολλὰς περιπτώσεις σωστὴ, ἀλλὰ ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται μηχανικά. Χάνει ὅπωςδήποτε τὸ βᾶρος τῆς σὲ μάρτυρες, τῶν ὁποίων τὸ κείμενο δὲν μένει στὸ πλαίσιο τῶν ἀποδεκτῶν νόμων τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, ἀλλὰ μονίμως ἀποκλίνει αὐθαίρετα ἀπὸ αὐτοὺς, λόγω τῶν πολλαπλῶν συντμήσεων ἢ εὐρύνσεων τοῦ ἐπεξεργαστῆ (π.χ. στὸν κώδικα Βέζα [D]). Ἀλλὰ καὶ ὁ γενικῶς ἰσχύων κανόνας, ὅτι, παραλλαγές ποὺ προέρχονται ἀπὸ παρᾶλληλα κείμενα ἢ ταιριάζουν μὲ ἕνα χωρὶς τῆς Π. Διαθήκης, εἶναι δευτερευούσης σημασίας, δὲν πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται καθαρὰ μηχανικά. Τὸ νὰ κατασκευάζουμε συνέπειες εἶναι ἐδῶ ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνον, ὅπως καὶ στοὺς βασικούς κανόνες 10 (*lectio difficilior*) καὶ 11 (*lectio brevior*).

12. Ἡ διαρκῶς ἀνανεούμενη ἐμπειρία ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ μὲ τὴ χειρόγραφη παράδοση εἶναι ὁ καλύτερος διδάσκαλος τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου. Ὅποιος θέλει νὰ μετᾶσχει σ' αὐτὴν παραγωγικά, θὰ πρέπει προηγουμένως νὰ ἔχει πλήρως παραβάλλει συγκριτικὰ τουλάχιστον ἕνα μεγάλο πρῶμιον πάτυρον, ἕνα ση-

μαντικό μεγαλογράμματο και έναν σπουδαίο μικρογράμματο. Οί καθαρά θεωρητικοί έχουν συχνά προκαλέσει στην κριτική του κειμένου περισσότερη βλάβη παρά ωφέλεια.

2. Μεθοδολογία

Ἄν θέλουμε νὰ ἐξαγάγουμε ἀπὸ τοὺς κανόνες αὐτοὺς τὴ μεθοδολογία τῆς κριτικῆς ἐργασίας στὴ χειρόγραφη παράδοση ἑνὸς κειμένου, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πρὸς διασάφισιν ὀρισμένων σημείων τῶν ὡς ἄνω γενικῶν κανόνων, πὺν προϋποθέτουν γνώση τοῦ ἀντικειμένου, τὰ ἐξῆς:

Κατ' ἀρχὴν καὶ θεωρητικά, ἡ γραφὴ ἑνὸς ἀρχαιότερου κώδικα εἶναι σωστότερη (*lectio potior*) ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἑνὸς νεότερου, ὡς πιὸ κοντὰ εὕρισκομένη στὸ ἀρχικὸ κείμενο (*lectio antiquior* = ἀρχαιότερη γραφὴ, στὴν εὕρεση τῆς ὁποίας εἶναι χρήσιμη ἡ γενεαλογικὴ ἀρχὴ τοῦ ὡς ἄνω κανόνος 8). Εἶναι φυσικό, ἕνα λάθος πὺν ὑπεισῆλθε σὲ μιὰ ὀρισμένη χρονικὴ στιγμή, νὰ μὴν ὑπάρχει σὲ ἕνα παλαιότερο κώδικα. Ἐνας κώδικας τοῦ 9^{ου} αἰῶνος εἶναι νεώτερος ἀπὸ ἕνα τοῦ 7^{ου}, ἄρα θεωρητικὰ ὁ τοῦ 7^{ου} εἶναι πιὸ ἀξιοπίστος. Ἄν ὁμως ὁ τοῦ 9^{ου} ἀντέγραφε ἀπὸ ἕνα, ἃς ποῦμε, τοῦ 5ου; Οὐδεὶς κανὼν λοιπὸν μπορεῖ νὰ μᾶς ἀποδείξει κάτι μόνος του. Πρέπει νὰ βροῦμε κι ἄλλους κανόνες, πὺν νὰ στηρίζουν τὴν ἀρχικὴ μας ὑπόθεση. Δεύτερος κανὼνας λοιπὸν: ἔχουμε δύο γραφές, ἡ μία μὲ σύνταξη ἀνώμαλη, ἡ ἄλλη ἐξομαλισμένη. Τί εἶναι πιὸ πιθανό: τὸ σωστὸ νὰ εἶναι τὸ ὀμαλὸ καὶ κάποιος νὰ τὸ ἔγραψε ἀνώμαλα -γιατί;- ἢ τὸ πρωτότυπο νὰ εἶναι στριφνὸ καὶ κάποιος νὰ τὸ ἐξομάλυνε; Προφανῶς τὸ δεύτερο. Αὐτὸ εἶναι ἡ *lectio difficilior* (κανὼν 10 τοῦ K. Aland).

Τρίτη περίπτωση: μιὰ γραφὴ εἶναι βραχεῖα, μιὰ ἄλλη λέγει τὰ ἴδια πράγματα λίγο πιὸ ἀναλυτικά. Φυσικά, τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι ὁ γραφέας, πὺν κάτι δὲν τοῦ πήγαινε σωστά, ἔκανε τὴν ἀνάπτυξη. Ἐξ ἄλλου μερικὲς φορές, μιὰ ἐπεξηγήση πὺν γράφτηκε ἀρχικά στὸ περιθώριο («ἐπὶ τῆς ῥας»), κάποιος, νομίζοντας ὅτι ἡ διασάφισις ἀνήκει στὸ κείμενο, ἢ ὠθούμενος ἀπὸ ὑπερβάλλοντα ζῆλο, τὴ μετέφερε μέσα στὸ κείμενο¹³. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, ἰσχύει ἡ *lectio brevior* (κανὼν 11).

13. Ἐχουμε καὶ περιπτώσεις, ὅπου κάποιος διορθώνει τὸν ἀντιγράφεα, πὺν κακῶς ἐπενέβη διορθωτικά στὸ κείμενο. Ἐτσι, στὸν Βατικανὸν κώδικα, πὺν κάποιος ἀντιγράφεας διόρθωσε στὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ 1,3 τὴ μετοχὴ «φανερῶν» σὲ «φέρων», σημειώνει στὸ περιθώριο: «ἀμαθέστατε καὶ κακέ, ἄφες τὸ παλαιόν μὴ μεταποιεῖ».

3. Ἐκδόσεις κριτικῶν κειμένων

Ἐδῶ πρέπει νὰ κάνουμε μιὰ διευκρίνιση: ὅταν μιλάμε γιὰ λάθη, δὲν ἐννοοῦμε φυσικὰ ἀλλοιώσεις τοῦ νοήματος τοῦ κειμένου. Στὴν ἐρώτηση, πρὸς τί τότε ὅλος ὁ κόπος, θὰ μπορούσαμε νὰ ἀπαντήσουμε, ὅτι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴ σκέψη τοῦ συγγραφέως ἐνὸς κειμένου, πολὺ περισσότερο ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ ἱερά κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀπαιτεῖ νὰ ἐπιστρατεύσουμε ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ μέσα, προκειμένου νὰ ἀποκαταστήσουμε τὸ κείμενο στὴν ἀρχικὴ του μορφή.

Ἄν στὴν ἔκδοση τοῦ κειμένου ποὺ ἔχει ἀποκατασταθεῖ παραθέσουμε καὶ τὶς ἄλλες γραφές, ἔστω κι ἂν ἀπορρίφθηκαν, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ ἐρευνητὴς ἐπιστήμονας νὰ συγκρίνει καὶ μόνος του τὰ κείμενα, τότε μιλάμε γιὰ κριτικὸ κείμενο. Τέτοιο κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης περιέχεται στὴν κλασικὴ πλέον ἔκδοση τῶν Nestle–Aland, ποὺ πρωτοεξεδόθη τὸ 1898 ἀπὸ τὸν Eberhard Nestle. Ἀκολούθησαν πολλὲς ἐκδόσεις καὶ συνεχεῖς προσθήκες, διαφορετικῶν γραφῶν ἀπὸ νέα χειρόγραφα. Ἀπὸ τὴν 13^η ἔκδοση τοῦ 1927 ἀνέλαβε ὁ υἱὸς Nestle, ὁ Erwin, ἀπὸ δὲ τὴν 21^η τὸ 1952 ὁ καθηγητὴς Kurt Aland, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν οἱ κανόνες ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω. Ὁ Aland προσέφερε πολλὰ στὴν ἐπιστὴμὴ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, ὡς ἐρευνητὴς καὶ ὡς διευθυντὴς τοῦ Ἰνστιτούτου Ἐρεῦνης τοῦ Κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης (Institut für Neutestamentliche Textforschung) στὸ Münster τῆς Γερμανίας, σὲ συνεργασία μὲ τὴ σύζυγό του Barbara Aland, ἡ ὁποία τὸν διεδέχθη μετὰ τὸν θάνατό του στὴ διεύθυνση τοῦ Ἰνστιτούτου. Σήμερα κυκλοφορεῖ ἡ 28^η ἔκδοση ἀπὸ τὸ 2012. Ὁ «Nestle», ὅπως λέγεται μονολεκτικὰ, παραθέτει ἓνα κείμενο, ποὺ κατὰ τοὺς ἐκδότες εἶναι τὸ πιὸ ἀξιόπιστο, ἐνῶ πληθώρα σημαδιῶν μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο παραπέμπει σὲ ὑποσημειώσεις, στὸ apparatus criticus (κριτικὸς μηχανισμὸς), ὅπου παρατίθενται ἀναλυτικὰ οἱ διαφορετικὲς γραφές καὶ οἱ κώδικες ποὺ τὶς ἔχουν.

Τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἐμφανίστηκε μιὰ παραλλαγὴ τοῦ Nestle. Πρόκειται γιὰ τὸ *The Greek New Testament*, τῶν Ἠνωμένων Βιβλικῶν Ἐταιρειῶν (UBS), ποὺ κυκλοφορεῖ τώρα σὲ 5^η ἔκδοση ἀπὸ τὸ 2014. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ χρησιμοποιεῖ ἐσχάτως τὸ κείμενο τοῦ Nestle, στὸ apparatus ὅμως ἀναφέρονται μόνον οἱ σπουδαιότερες γραφές, ἀπὸ περισσοτέρους ὅμως κώδικες ἀπ' ὅ,τι ὁ Nestle.

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ ἡ ἀνεκτίμητη συμβολὴ τῶν ἐπιστημόνων ποὺ στελεχώνουν τὸ ὡς ἄνω Ἰνστιτούτο Ἐρεῦνης τοῦ Κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης, καθὼς καὶ τῶν δύο ομάδων (Nestle καὶ The Greek New Testament τῶν UBS) τῶν καθηγητῶν ποὺ ἔχουν τὴν τελικὴ εὐθύνη τῆς καταρτίσεως τοῦ πρὸς ἔκδοσιν τελικοῦ κειμένου καὶ τοῦ σχετικοῦ apparatus. Στὶς ομάδες αὐτὲς ἀπὸ ἐλληνικῆς

πλευρᾶς συνεργάστηκε και ὁ καθηγ. Ἰωάννης Καραβιδόπουλος, τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ καθηγ. Χρῆστος Καρακόλης.

Τὸ ἐπίπονο, δυσχερέστατο και λίαν χρονοβόρο ἔργο τῆς ἐκδόσεως ἐνὸς κειμένου, στὸ apparatus τοῦ ὁποῖου θὰ παρατίθενται ὅλες οἱ διαθέσιμες γραφές, ἀνέλαβε τὸ ὡς ἄνω Ἴνστιτούτο τοῦ Münster, με τὴν ἔκδοση τῆς πολύτομης *Editio Critica Major* (μειζων κριτικὴ ἔκδοση). Στὴν ἔκδοση αὐτὴ παρατίθενται ὅλες οἱ διαφορετικὲς γραφές ποὺ ἔχουν ἀποθησαυρισθεῖ στὴ βάση δεδομένων τοῦ Ἴνστιτούτου. Τὸ 1997 κυκλοφόρησε ὁ πρῶτος τόμος με τὶς Καθολικὲς ἐπιστολές. Τώρα ἐτοιμάζονται οἱ Πράξεις και, σὲ συνεργασία με τὸ International Greek New Testament Project, τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο. Τὸ ὡς ἄνω πρόγραμμα (project) ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὴν Ἑνωσὴ Γερμανικῶν Ἀκαδημιῶν Ἐπιστημῶν. Τὸ ἔργο ὑπολογίζεται νὰ ὁλοκληρωθεῖ τὸ 2030.

Κριτικὴ ἔκδοση τοῦ ὑστέρου *Βυζαντινοῦ κειμένου* (ιδ. κατωτ.) τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου ἐκυκλοφόρησε τὸ 2007 τὸ Ἴνστιτούτο Κριτικῆς τοῦ Κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης (Institute for Textual Scholarship and Electronic Editing) τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Birmingham, ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ *David C. Parker*¹⁴ μαζί με τοὺς *Roderic Mullen* και *Simon Grisp*. Στὴν ἐρευνητικὴ ὁμάδα συνεργάστηκε και ὁ καθηγ. Ἰω. Καραβιδόπουλος.

Παρ' ὅλες τὶς κριτικὲς αὐτὲς προσπάθειες, πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ ἐπιστήμων, ὅτι τὸ ἐκδιδόμενο κριτικὸ κείμενο (ποὺ βέβαια δὲν εἶναι γιὰ χρῆση τῶν συνήθων ἀναγνωστῶν τῆς Βίβλου, ἀλλὰ ἀπευθύνεται στοὺς ἐπιστήμονες) δὲν ἀντιπροσωπεύει τελικὰ κανένα κώδικα. Δὲν ὑπάρχει ἓνα χειρόγραφο, τοῦ ὁποῖου ἀντίγραφο νὰ εἶναι τὸ κυκλοφοροῦν κριτικὸ κείμενο, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο, ὅτι τὸ κριτικὸ κείμενο παραθέτει τὴν κατὰ τὴ γνώμη τῶν ἐκδοτῶν καλύτερη γραφὴ σὲ κάθε χωρίο, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει κώδικας, τοῦ ὁποῖου ὅλες οἱ λέξεις, χωρὶς καμία ἐξαιρέση, νὰ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀποδεκτὲς ἀπὸ πλευρᾶς κριτικῆς τοῦ κειμένου.

4. Τὸ «στέμμα»

Πῶς σχηματίζεται τὸ κριτικὸ κείμενο; Φυσικά, γιὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν ὁποῖων τὸ ἔργο σώζεται σὲ ἓνα μόνον χειρόγραφο, δὲν ὑπάρχει πρόβλημα.

14. *The Gospel according to John in the Byzantine Tradition*, Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart 2007.

Ἀντιγράφουμε τὸν κώδικα καὶ κάθε τυχὸν προβληματισμὸς ὡς πρὸς τὴ σχέση του μὲ τὸ πρωτότυπο δὲν σχετίζεται μὲ τὴν χειρόγραφο παράδοση. Σὲ περίπτωση ὁμως ὑπάρξεως περισσοτέρων κωδίκων, σὲ κάθε παραλλαγή πρέπει νὰ ρωτᾶμε, ποῖος ἀντέγραψε ἀπὸ ποιόν. Βάσει τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων κριτηρίων, μποροῦμε νὰ καταρτίσουμε ἓνα «γενεαλογικὸ δένδρο» τῶν κωδίκων, πὸν λέγεται στὴν ἐπιστημονικὴ γλῶσσα «στέμμα» («γενεαλογικὴ ἀρχή» τοῦ κανόνος 8 τοῦ K. Aland). Τὸ πρῶτο βῆμα πὸν ἔχει νὰ κάνει ὁποῖος καταρτίζει τὸ στέμμα, εἶναι νὰ ἐρευνήσει ἂν ὁ συγκεκριμένους κώδικας πὸν ἐξετάζεται, ὁ «μαρτυρας», ὅπως λέγεται στὴ γλῶσσα τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου, ἐξαρτᾶται ἀπὸ κάποιον ἄλλον ἢ εἶναι ἀνεξάρτητος. Σὲ περίπτωση ἀλληλοεξαρτήσεως, ἐρευνᾶται ἢ ἐξάρτηση τῶν δύο σὲ σχέση μὲ κάποιον τρίτο. Καταρτίζουμε ἔτσι ἓνα γενεαλογικὸ δένδρο τῶν κωδίκων, τὸ στέμμα.

Στὴν περίπτωση τῶν ἐξωβιβλικῶν κειμένων, αὐτὸ ἔχει λίγες ἢ πολλὲς δυσκολίες. Τί γίνεται ὁμως μὲ τίς χιλιάδες χειρογράφων τῆς K. Διαθήκης; Ὁ μόνος τρόπος νὰ δαμάσουμε τὸ συντριπτικὸ πλῆθος τῶν μαρτύρων, εἶναι ἡ ὁμαδοποίηση.

5. Ὅμαδες χειρογράφων καὶ τύποι κειμένου

Κατὰ βᾶσιν διακρίνουμε τέσσερις τύπους κειμένου τῆς K. Διαθήκης, πὸν ἀντιστοιχοῦν σὲ τέσσερις ὁμάδες χειρογράφων.

1. Τὸ ἀλεξανδρινὸ ἢ ἡσυχιακὸ ἢ αἰγυπτιακὸ ἢ οὐδέτερο κείμενο. Σ' αὐτὸ ἀνήκουν οἱ σπουδαιότεροι κώδικες, ὅπως ὁ Σιναϊτικὸς, ὁ Ἀλεξανδρινός, ὁ Βατικανός, ὁ τοῦ Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, καθὼς καὶ οἱ ἀρχαιότατοι πάπυροι, p⁴⁶ τοῦ 200 μ.Χ. περίπου καὶ ὁ σχεδὸν σύγχρονός του p⁷⁵ τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} αἰῶνα. Ἀλεξανδρινὸ ἢ αἰγυπτιακὸ ὀνομάσθηκε γιὰτὶ αὐτὸ τὸ κείμενο χρησιμοποιοῦσαν οἱ μεγάλοι ἀλεξανδρινοὶ πατέρες· ἡσυχιακὸ, γιὰτὶ συνδέθηκε ἀπὸ τὸν Ἱερώνυμο, τὸν μεταφραστὴ τῆς λατινικῆς Vulgata, μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἱσὴνιο· οὐδέτερο, γιὰτὶ θεωρήθηκε ὅτι ἀντιπροσωπεύει ἓνα κείμενο πὸν δὲν ὑπέστη ἀναθεώρηση.
2. Τὸ δυτικὸ κείμενο. Μαρτυρεῖται σὲ χειρόγραφα τῆς Δυτικῆς Μεσογείου καὶ ἀντιπροσωπεύεται κυρίως ἀπὸ τοὺς κώδικες D, F (010 = Παῦλος), G (012 = Παῦλος). Ἐξ ἄλλου αὐτὸς ὁ τύπος κείται ὡς βᾶση τῶν παλαιῶν μεταφράσεων στὴ λατινικὴ. Χαρακτηριστικὸ του, ἡ τάση του νὰ παραφράζει ἓνα κείμενο.

3. Το Κοινό ή βυζαντινό κείμενο. Αντιπροσωπεύεται από τον Άλεξανδρινό κώδικα (μόνο στα Εὐαγγέλια), τους κώδικες E, F (09 = Εὐαγγέλια), G (011 = Εὐαγγέλια), H (013 = εὐαγγέλια) και τὴ συντριπτικὴ πλειονότητα τῶν μικρογραμμάτων. Ὁ τύπος αὐτὸς ἐπικρατεῖ ἀπὸ τὸν 4^ο αἰῶνα σὲ ὅλη τὴν Ἀνατολή και πολὺ πιθανῶς ἀνάγεται σὲ μιὰ προηγούμενη ἐπεξεργασία διορθώσεως γραμματικῶν και συντακτικῶν ἀνωμαλιῶν, πὸν ἐνοχλοῦσαν τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστη.
4. Τὸ κείμενο τῆς *Καισαρείας*. Ὀνομάστηκε ἔτσι, διότι ὑπετέθη, ὅτι αὐτὸ τὸ κείμενο χρησιμοποιήσε ὁ Ὁριγένης μετὰ τὴν μετοίκησή του ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴν Καισάρεια τῆς Παλαιστίνης. Νεότερες ἐρευνες, ἰδίως συγκρίνοντας τοὺς πατύρους p³⁷ τοῦ 3^{ου} - 4^{ου} αἰ. και p⁴⁵ τοῦ 3^{ου} αἰ., ἔδειξαν ὅτι ὁ Ὁριγένης πρέπει νὰ χρησιμοποιήσε τὸ κείμενο αὐτὸ παράλληλα με τὸ ἀλεξανδρινό, τόσο στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅσο και στὴν Καισάρεια. Ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τοὺς κώδικες Θ, W, μερικὰ μικρογράμματα χειρόγραφα και τὶς οἰκογένειες μικρογραμμάτων 1 και 13. Ἐδῶ πρέπει νὰ σημειώσουμε, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τύπους χειρογράφων, διακρίνουμε και οἰκογένειες, μικρότερες δηλαδή ὑποδιαιρέσεις, πὸν χαρακτηρίζονται με ἀριθμοὺς ἢ με γράμματα πεζά. Σ' αὐτοὺς ὁμως, δὲν μπορούμε ἐδῶ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο. Ἐπίσης πρέπει νὰ προσθέσουμε, ὅτι πολλοὶ ἐρευνητὲς ἀρνοῦνται τὴν ὕπαρξη τῶν τύπων Δυτικοῦ και Καισαρείας, και δέχονται μόνον τὸν Ἀλεξανδρινό και τὸν Βυζαντινό. Τέλος, πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε, ὅτι οἱ ὡς ἄνω τύποι διαμορφώθηκαν κατὰ τὸν 3^ο -4^ο αἰῶνα.

6. Παραθέσεις τῶν πατέρων και ἀρχαῖες μεταφράσεις

Ἀπὸ τὰ λεχθέντα συμπεραίνεται, ὅτι γιὰ νὰ καταρτισθεῖ τὸ κριτικὸ κείμενο τῆς Κ. Διαθήκης βασικὸς παράγων εἶναι ἡ *συγκριτικὴ* μελέτη τῆς χειρογράφου παραδόσεως. Θὰ ἦταν ὁμως ἡ ἐρευνα ἐλλιπής, ἂν δὲν ἐλαμβάνοντο ἐπικουρικῶς ὑπ' ὄψιν και ἄλλοι δύο παράγοντες. Αὐτοὶ εἶναι:

- i. Οἱ *παραθέσεις τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας*. Ἀνάλογη με τὴν ἀρχαιότητα τοῦ καθενὸς εἶναι και ἡ σημασία τῶν παραθέσεων, γιὰτι μᾶς ὀδηγοῦν στὸ κείμενο πὸν χρησιμοποιήσαν. Καὶ
- ii. Οἱ *ἀρχαῖες μεταφράσεις*, οἱ ὁποῖες μᾶς δείχνουν πῶς ἦταν τὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήσαν οἱ ἀρχαῖοι μεταφραστὲς. Οἱ παλιὲς *λατινικὲς* μεταφράσεις, ἥδη ἀπὸ τὸν 2^ο αἰῶνα, ὀνομάζονται συλλήβδην *Itala* ἢ *Vetus*

Latina, ἐνῶ ἡ ἐκπονηθεῖσα ἀπὸ τὸν Ἱερώνυμο τὸν 4^ο αἰῶνα καλεῖται *Vulgata*.

Ἀπὸ τὸν 2^ο αἰῶνα εἶναι ἐπίσης καὶ οἱ ἀρχαιότερες *συριακῆς* μεταφράσεις. Ἦδη ὁ *Τατιανός* τὸ β' ἡμῖς τοῦ 2^{ου} αἰῶνα μετέφρασε μία σύνθεση τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων, τὸ «*Διατεσσάρων*», πὺν ὅμως χάθηκε καὶ γνωρίζουμε γι' αὐτὸ ἀπὸ πληροφορία τοῦ *Εὐσεβίου* (Ἐκκλ. Ἱστορ. Δ' 29,6) καὶ ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα σ' αὐτὸ τοῦ *Ἐφραίμ τοῦ Σύρου*. Τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ σώζεται μερικῶς στὰ συριακὰ καὶ ὀλόκληρο σὲ ἀρμενικὴ μετάφραση.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ γίνεται καὶ ἄλλη μετάφραση στὴ συριακὴ γλῶσσα, τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων χωριστὰ αὐτὴ τῆ φορὰ, πὺν ὀνομάζεται *Vetus Syra*. Αὐτὴ ἡ μετάφραση σώζεται σὲ δύο ἀντίγραφα: 1) Ἡ *Κουρετώνειος Συριακὴ*, ἀπ' τὸ ὄνομα τοῦ *W. Cureton*, πὺν τὴν ἀνακάλυψε τὸ 1842 καὶ πὺν βρῖσκεται σήμερα στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο, καὶ 2) ἡ *Σιναΐτικὴ Συριακὴ*, ἀπὸ τὴ Μονὴ Σινᾶ, ὅπου βρέθηκε τὸ 1892.

Ἄλλες συριακῆς μεταφράσεις εἶναι ἡ *Πεσσίτα* ἢ *Πεσσιτῶ* (=ἀπλὴ ἢ κοινὴ), ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ 5^{ου} αἰῶνα. Στὴν οὐσία πρόκειται γιὰ ἀναθεώρηση τῆς *Vetus Syra*. Ἀναθεώρηση τῆς *Πεσσιτῶ* ἀποτελεῖ ἡ *Φιλοξένειος* μετάφραση, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἱακωβίτη ἐπισκόπου Ἱεραπόλεως Φιλόξενου, ὁ ὁποῖος τὸ 508 ἀνέθεσε στὸν χωρεπίσκοπό του Πολύκαρπο τὴν ἀναθεώρηση τῆς *Πεσσιτῶ* βάσει τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων¹⁵. Ἡ *Ἡρακλειανὴ* μετάφραση, ἀποτελεῖ ἀναθεώρηση τῆς *Φιλοξενείου* μεταφράσεως, πὺν ἔγινε τὸ 616 ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἡρακλείας Θωμᾶ. Τέλος, ἡ *Συρο-παλαιστίνη* ἢ *Χριστιανικὴ Παλαιστίνη Ἀραμαϊκὴ* μετάφραση τοῦ 4^{ου} ἢ 5^{ου} αἰῶνα στὴν ἀραμαϊκὴ διάλεκτο τῆς Παλαιστίνης, γραμμικὴ σὲ γραφὴ ὅμοια μὲ τὴ συριακὴ, κατατάσσεται στῆς συριακῆς μεταφράσεις¹⁶.

Κοπτικῆς μεταφράσεις ἔχουμε ἀπὸ τὸν 3^ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς, πρῶτα στὴ *σαχιδικὴ* διάλεκτο, καὶ ἀργότερα στὴν *βοχαϊρικὴ*, τὴ *φαγιουμικὴ* καὶ ἄλλες διαλέκτους. Βάση ὄλων τῶν κοπτικῶν μεταφράσεων εἶναι τὸ ἀλεξανδρινὸ κείμενο.

Ἄλλες μεταφράσεις εἶναι ἡ *γοθτικὴ* τοῦ Οὐλφίλα ἀπὸ τὸ 380 καὶ ἡ σχεδὸν σύγχρονή της ἀρμενικὴ. Ἀρχαῖες εἶναι ὁμοίως οἱ μεταφράσεις στὴν *γεωργιανή*, *αἰθιοπικὴ*, *ἀραβικὴ*, *νουβιακὴ*, *περσικὴ*, *σογδιανικὴ*, μέχρι τὴν *παλαιοσλαβικὴ* τοῦ 9^{ου} αἰῶνα.

15. Βλ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩ. Δ., *Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη*, Θεσσαλονικὴ 1998, σελ. 53.

16. Βλ. ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ ΙΩ. Δ., ὀ.π.

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

“Όσα ἐγράφησαν παραπάνω συντείνουν, κατὰ τὴν ταπεινὴ μας γνώμη, στὴν κατανόηση τῆς σπουδαιότητος ποὺ ἔχει ἡ γνώση τῶν θεμάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ χειρόγραφη παράδοση τῶν κειμένων καὶ μὲ τὴν κριτικὴ τοῦ κειμένου τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ γνώση αὐτὴ εἶναι ἓνα χρήσιμο ἐργαλεῖο γιὰ τὸν ἐρμηνευτὴ τῆς Κ. Διαθήκης, ποὺ προσπαθεῖ νὰ διεισδύσει στὰ νοήματά της μὲ κάθε λεπτομέρεια.

Φυσικά, ὅπως προείπαμε, οἱ διάφορες γραφές τῶν χειρογράφων, ἔστω καὶ ἂν παρουσιάζουν προβλήματα στὴν ἐπὶ μέρους ἐρμηνεία ἑνὸς χωρίου, δὲν ἀλλοιώνουν τὸ βαθύτερο νόημα καί, τελικά, τὸ *μῆνυμα* τῶν κειμένων, γιὰτὶ πρόκειται γιὰ λεπτομερειακὲς καὶ ἐπιφανειακὲς διαφορὲς. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ ἐπιστῆμη προσπαθεῖ νὰ προστατεύσει τὸ κείμενο ἀπὸ κάθε παραφθορὰ καὶ νὰ ἀποκαταστήσει καὶ τὴν ἐλάχιστη βλάβη σ’ αὐτό, δείχνει τὸν σεβασμὸ ποὺ πρέπει νὰ ἔχει ὁ ἐπιστήμων στὸ κείμενο, ὁ κάθε ἐπιστήμων στὸ κάθε κείμενο, εἰδικὰ ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ ἱερὸ κείμενο τῆς πίστεως.